

Meget kort sagt

RSS-abonnement i iGoogle:

Tekst og foto: Bjørn Andersen

Artiklen til print:

Holberg og bønderne

et hæfte fra Tersløsegaard,

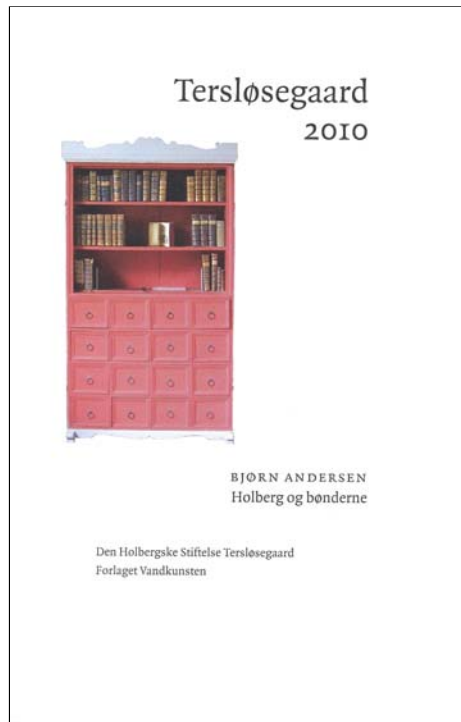
en udstilling *kort sagt*

en beskrivelse - *meget kort* sagt ...

en tilføjelse om Holberg's brokkerier over Verup-bønderne og deres dumping af tørveprisen

... og én om Holberg's 'nummer' med møllerkonen

Klik på billedet af hæftet hvis du vil til Tersløsegaard's internetsted,
på billedet af 'folkene' hvis du vil have gang i gulvvasken
[Quick Time-film, 2.3 MB. Animering kun i HTML-udgaven]

Hæftet er skrevet af mig selv - sagde hunden ... **- en smule forskræp:**

Bjørn Andersen har fundet de tekststeder hvor Holberg selv har berettet om dét at være herremand, mestendels nøgternt, undertiden med et smil på læben, undertiden surt og tvært.

Holberg har talt med en røgter om gæs og storke - en stor fuglekender var han ikke, men nysgerrig og skrivelysten. Han har talt med en skovfoged om en stor og sær fugl der var landet på marken ved skoven. Skovfogedens historie om fuglen og hans søn kommer i lette sommerstrøg.

Andre steder drejer det sig om store og små stridigheder Holberg var havnet i. Han havde besluttet noget *meget* forkert om en møllerenke. Holberg bed sig nu i læben og sikrede sig at beslutningen blev ændret.

Så havde han afskediget sin ridefoged i *Brorup* og var kommet i klemme i retsmaskineriet. Fogeden havde måske svært ved at skelne mellem sit og herremandens - og så havde han holdt kro på Holberg's gård. Men han var åbenbart dygtigere til rustikke spidsfindigheder end den sære fugl fra København, for fogeden vandt sagen - ikke alene i første instans, men også i Højesteret. Holberg måtte igen bide sig i læben, men der var ikke mere at gøre.

Så var der *Africanus* - en degn der ville have mere i løn end hvad der stod i loven og hvad Holberg fandt rimeligt. Dét fik han måske også, men først efter at Holberg var væk.

Og endelig var der præsten - *Jokum Gynther* - der havde brokket sig voldsomt over en bro som Holberg ikke ville udbedre. Måske var der tale om hævn? Det var hvad Holberg mente. Måske var det Holberg der var blevet 'blind', få øje på broen kunne han slet ikke.

Holberg var en meget dygtig økonom; han kunne være påholdende til det nærige. Men han kunne også give sine fæstebønder en økonomisk håndsrækning og udbedre en kirke. Holberg ville dog ikke bryste sig af at vide noget om kvæg og kornavl, han var ikke fagmand på dét område - dér måtte han trække på en god ridefoged som han fandt i *Frederik Bjerre* på *Tersløsegaard*.

Da landet blev hærget af *kvægpesten* gav Holberg sig til at undersøge sagen og til at fundere over hvad der kunne være sygdommens årsag. Det var ikke den gode Gud der havde svigtet eller en

komet der havde hærget, det måtte være noget andet - hvad der også blev klart langt senere.

Holberg sendte en betænkning til *Videnskabernes Selskab* som historikeren *Hans Gram* læste op for medlemmerne. Her beskrev Holberg tingene grundigt fra ende til anden, men løse problemerne kunne han ikke - heller ikke da han senere vendte tilbage til emnet; han kunne kun foreslå at man tog simple og effektive forholdsregler - at man fik skilt raske og syge besætninger fra hinanden og slået de syge ned, og - endelig - at man overbeviste bønderne om at gøre mere ud af at dyrke grøntsager og af ikke at sovse maden ind i smør. Man skulle bruge kødets egen kraft, mente Holberg - som englænderne.

Samtidig med at Tersløsegaard udgiver dette det tredje hæfte i vores skriftserie arrangerer vi en *udstilling med samme tema*. Udstillingen har fået titlen: Holberg og bønderne - **kort sagt** for vi har fundet gamle kort og billeder frem til at støtte os på: et stort *rytterdistriktskort* fra egnen omkring Brorupgaard og et par gamle matrikelkort fra Tersløse.

Desuden har vi kopieret et **maleri** af forholdene som de tog sig ud i begyndelsen af 1800-tallet. Maleriet har vi fundet på *Kalundborg Museum*.

På Tersløsegaard har vi et **skab** fra Holberg's tid som står i udstillingsrummet. Det er forsynet med 16 skuffer. Vi har fået oplyst at Holberg har ejet skabet og 'gemt' sine fæstebønder i det. Men det er næppe sandt at skabet har tilhørt Holberg eller hans foged.

I en montre på gården har vi lagt **dén opgørelse som Holberg foretog i 1747** da forhandlingerne om hans testamente var gået på plads. Nu skulle han vise at der vitterligt var de 1000 tønder hartkorn som skulle til for at han kunne blive baron. Og så skulle han forklare hvad hver enkelt fæstebonde hed og hvad han skulle betale hvert år i penge, korn og fjerkræ. Originalerne findes på Rigsarkivet, men i montren har vi udstillet de fotostatiske kopier der blev optaget i marts 1940. Få dage før Danmark fik nye herremænd.

Tilføjelse om Holberg's brokkerier over Verup-bønderne og deres dumping af tørveprisen

Jørgen Mogensen fra Dianalund spurgte mig - da vi var henne ved lokalarkivet for at se på kortene dér - om jeg var stødt på en 'historie' om at Holberg havde været i karambolage med bønderne i Verup om prisen på tørv? Han havde hørt historien 'for mange år siden' på et foredragsmøde i Folkeuniversitetet i Sorø, men ikke siden fundet nogen omtale.

En anden eftersøgning, se det nedenstående om *Holberg og møllerkonen*, førte mig et par uger efter til H.G. Olrik's artikelsamling fra 1934 - *Nogle Holbergiana* - og her stod 'historien'.

Der er ikke overleveret nogen dokumentation med Holberg's håndskrift, derimod et brev fra juni 1752 som Henrik greve af Reuss, havde sendt til akademiets ridefoged på Hellestrup, Christian Hviid. I brevet er det refereret hvad sagen handlede om og det fremgår - et stykke ad vejen - hvad Holberg har ment og tilkendegivet.

Brevskriveren, Henrik 6' greve af Reuss, var dén der - nogle år i forvejen - som kongelig amtmand havde forhandlet med Holberg om hans eventuelle testamentariske gave til det kongelige akademi i Sorø, og han var i skrivende stund akademiets overhofmester - dets 'administrerende direktør'.

Adressaten, Christian Hviid, var ridefoged på Hellestrup Gods som sammen med Nidløse Ladegaard var kommet under Akademiet i maj 1751. Hviid blev senere forvalter for Akademiets nordlige distrikt og flyttede til Tersløsegaard. Ridefogeden dér - Carsten Flasbye - forblev ved Tersløsegaard, men som forpagter. Flasbye havde formentlig været skriver for den forrige ridefoged, Frederik Bjerre, og var antaget som foged af Holberg ved Bjerre's død i 1752 [Bjerre blev begravet 25.04.1752, se kirkebogen for Tersløse Kirke].

A rectangular box containing a handwritten entry in a church register. The text is written in a cursive script and reads: "Eindagaa d 25 Aprilis beaf Sornathman paa Tersløsegaard. Seig: Frederic Bjerre ingesvort."

Udsnit af Terløse's kirkebog for 1752 om Frederik Bjerre's begravelse, nedtaget fra <http://www.arkivalieronline.dk/>. På næste side i bogen kan man se det tilsvarende notat om begravelsen af sognepræsten, Jens Christensen Schytte.

Sr Hviid [Seigneur Hviid = Hr. Christian Hviid]

Som Hr. *Baron* af **Holberg**, besværer sig over **Werup**=Mænd, at de bortleyer Tørveskiær paa deres Moese, og sætter Taxten under det, som billigt er [= under dét som er rimeligt], paa det at de kand tilvende sig den heele Handel, hvorover Hand af sin Tørve=Moese i Oreboe ey kand have nogen Nytte;

saa at forekomme at Hr. Baronen ey skal have Aarsage til saadan Misfornøjelse, allerhelst da *Academiet* i alle Stycker er pligtig at have *Attention* for ham, og i denne Tilfælde saa meget meer, som det mueligens i Tiiden kand komme til at eye Oreboe;

saa har ieg herved villet foranstalte, at *academietz* Bønder paa **Hellestrup** Gods som ere der i Nærværelsen og behøver at Leye Tørveskiær, skal Leye den hos Velbemeldte Hr. *Baronen*,

Ligeledes maa den Tørv, som behøves til Forpagteren paa **Nidløse** Ladegaard, ogsaa Leyes hos Ham;

Og hvad Betalingen angaar, maa den *accorderes* saaledes, som Hr. *Baronen* den forlanger, { hvor } efter *Academiet* skal gotgiøre alt det, som denne Tørveskiær kand koste bønderne meere end hos **Werup**=Mænd, der for at tilvende sig dette Kiøbmandsskab vil give bædre Kiøb og saaledes giøre en u=Lovlig fremlaan af deres Jord.

Og som Hr. *Baronen* i forrige Aar ophævede det Forbud, som Hand hafde gjort paa **Nidløse** Bye=Mænds og Forpagterens Tørv, hvorimod hand fick den Forsikkring af *Academiet*, at Tørven skulle blive ham betalt, saa ville S^r. Hviid betale samme, og saa vidt Bønderne det ey selv er pligtig igien at erstatte, beregne Summen til Udgift i hands Regnskab, hvortil den her=med skal være *approberet*.

Dersom **Nidløse**=Mænd allerede skulle have sluttet saadan Contract som oven=melt med Bønderne i **Werup**, kand de ey forbindes til at vedblive den, da de andre [= Verup-bønderne], som fæste Bønder ey kand hiemle det, som de saaledes vil afhænde;

Og da *academiet* med sit gamle Gods har en Gaard i bemelte Verup, er beboeren paa nye [!] advaret at endtholde sig fra saadan Handel, saafremt hand ey vil vente at blive til=talt til hands Fæstes Forbrydelse.

Jeg forbliver
Hands
beredvillige
H: VI: Reuss

Sorøe den 10. Juni 1752

Til Ridefoged Sr **Christian Hviid**
paa Hellestrup

[Teksten er gengivet som hos Olrik; flere afsnitsdelinger er tilføjet.]

'Historien' kan have været denne:

1/ Holberg havde testamenteret Brorupgaard og Tersløsegaard til Frederik 5's Akademi i 1747 og var blevet baron. Holberg ejede desuden Orebogaard der ikke var en herregård, men en 'ufri' ejendom med 14 tdr. hartkorn, noget skov på godt og vel 6 tdr. - og 9 huse. Holberg havde købt gården af Johan Severin Bentzon samtidig med at han havde købt Brorupgaard af ham (1740, skøde 1741). Noget af ejendommen lå på mosejord hvor der kunne graves tørv.

2/ I 1751 kom Hellestrup Gods med Nidløse Ladegaard under Akademiet. De Nidløse Bye-Mænd - dvs fæstebønderne i Nidløse - og forpagteren af ladegården har - formentlig - villet dække deres behov for at skære tørv som man hidindtil havde gjort. Måske har de købt den nødvendige tørveskære-ret hos fæsterne på Orebo? Da Holberg opdagede at der blev solgt tørveskære-ret hos ham, men uden at han var blevet inddraget og uden at han fik betaling for det - eller tilstrækkelig betaling for det - har han nedlagt forbud mod handelen. Forbuddet kan ikke have rettet sig *direkte*, men nok *indirekte*, mod fæstebønderne i Nidløse og den omtalte forpagter for de befandt sig uden for hans jurisdiktion. Derimod kan det have rettet sig *direkte* mod hans egne fæstere i Orebo.

3/ Efterfølgende, måske i efteråret 1751, har fæstebønderne i Nidløse, forpagterens på Nidløse Ladegaard og bønderne i Verup fundet hinanden, de har aftalt vilkår og en pris som begge parter sandsynligvis har fundet rimelig. Tilbage har Holberg stået med en næse der var noget længere end han brød sig om; i dén forbindelse har Akademiet - over for dén enkelte fæster man havde i Verup - tilkendegivet at man ikke ville acceptere at *han* solgte tørveskære-ret til fæstebønderne i Nidløse m.fl.; dét ville man betragte som en misligholdelse af fæstekontrakten - og som man kan sé blev denne tilkendegivelse gentaget i 1752.

4/ Allerede samme år ophævede Holberg imidlertid forbuddet, muligvis i samråd med Reuss, muligvis efter at have vendt sagen med ridefoged Frederik Bjerre (Bjerre døde i foråret 1752 og blev begravet 25.04.).

5/ Hensigten med Reuss' brev af 10.06.1752 har været at ajourføre Akademiets ridefoged og at sikre at han løftede dén aftale som Holberg og Reuss netop havde indgået. Dette indebar - for det første - at Akademiets bønder i Nidløse og Akademiets forpagter på Nidløse Ladegaard kun måtte købe tørveskære-ret i Orebo og ikke i Verup - og - for det andet - at de skulle betale *Holberg* for det.

6/ Holberg's pris var i skrivende stund - i 1752 - noget højere end dén pris som Verup-bønderne ville lade sig nøje med - og prisforskellen måtte Akademiet dække skrev Reuss (derimod skrev han naturligt nok ikke hvem der skulle dække prisforskellen i den sidste ende: Akademiet selv, Frederik 5' eller Holberg's bo - men Reuss er muligvis gået efter at holde Verup-bønderne ude og at sikre at tørveskærsel blev fastholdt som et internt markedsanliggende mellem forskellige dele af det fremtidige Akademimarked, bl.a. omfattende Orebo og Nidløse).

7/ Hvis Akademiets bønder i Nidløse allerede skulle have indgået en fordelagtig aftale med Verup-bønderne så kunne Akademiets bønder gå fra den, for efter Reuss' (og Holberg's) opfattelse havde fæstebønder ikke hjemmel til at sælge retten til at skære tørv.

Det var (i 1934) ikke helt klart hvem Verup-bønderne havde fæstet deres gårde hos, bortset fra den enkelte der lå under Akademiet, men det kan - mener Olrik - have været hos ejeren af Bonderup (Mørløse Herred).

... og én om Holberg's 'nummer' med møllerkonen

I hæftet om *Holberg og bønderne* er et afsnit om en møllerenke og en vis Hans Larsen. En møller var død i 1751 - og ridefogeden på Tersløsegaard, Frederik Bjerre, spurgte Holberg hvad man skulle gøre; Holberg svarede - men mente senere at han havde besluttet noget forkert. Forholdene var ikke som han havde troet. Se nærmere i hæftet s. 18-20.

Da jeg søgte efter supplerende informationer fandt jeg en aviskronik af H.G. Olrik fra 1946 som jeg ikke tidligere havde set. At dømme efter Olrik's undersøgelser er sagen mere kompleks end som

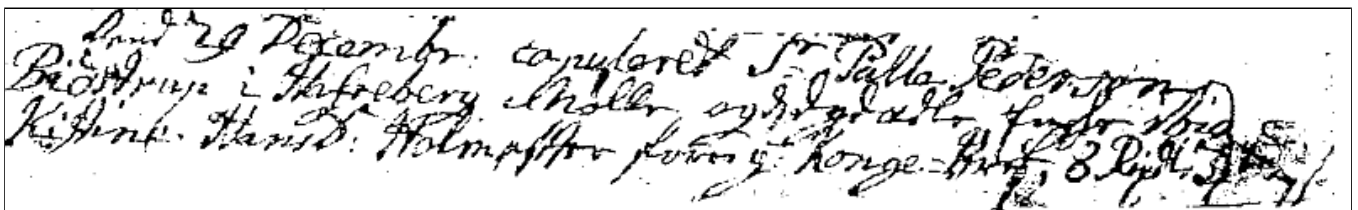
så:

1/ Holberg's meget værdsatte ridefoged på Tersløsegaard, Frederik Larsen Bjerre, var søn af Holberg's skovfoged i Orebo: Lars Hansen der meget tænkeligt har været dén unavngivne skovfoged der er omtalt i *Holberg og bønderne*, s. 7-9.

2/ Frederik Bjerre havde to brødre, dels skytten Johannes Larsen som Holberg på et tidspunkt overvejede som ladefoged på Brorupgaard, dels enkemanden og bonden Hans Larsen der en overgang var på tale som ny ægtemand for møllerkonen.

3/ Møllerkonen hed Kirstine Hansdatter Holm. Hun var født i Slagelse omkring 1721 - og var i 1746 blevet gift med en enkemand - Jens Johansen Widerich - en møller der havde fæstet både vandmølle og vejrmølle i Havrebjerg. Da mølleren faldt bort i 1751 måtte Kirstine Hansdatter forsørge 2 små børn, men også tage sig af en stor steddatter på 16. Kirstine Hansdatter rejste - efter Olrik's oplysninger - til København hvor hun opsøgte Holberg for at fæste møllerne; dette lykkedes også - men på vilkår der var knap så fordelagtige som de forrige. Meget tyder, ifølge Olrik, på at brødrene Larsen havde konstrueret en løsning der løste *nogle* problemer - og som gav Holberg penge i kassen - men som skabte nogle andre, nemlig at prakke møllerkonen en 'forkert' mand på og at lade ham fæste en vandstue.

4/ Kirstine Hansdatter havde (gætter jeg) i mellemtiden fundet en anden at slå sig sammen med - Palle Pedersen Bidstrup der til forskel fra Hans Larsen var af møllerslægt - og hun tog derfor igen til København for at tale sig tilrette med Holberg (se *Holberg og bønderne*, s. 19-20). Kirstine Hansdatter slap ud af konstruktionen 'Larsen' og fik accept på at overtage vandstuen og vejrmøllen, men hun slap ikke for at betale en relativt høj indfæstningsafgift. 29. december 1751 giftede hun sig med Palle Pedersen.

Udsnit af den havrebjergske kirkebog om møllerparrets vielse i slutningen af 1751, nedtaget fra <http://www.arkivalieronline.dk/>

5/ Da Holberg døde to år efter forsøgte Palle Pedersen straks at få lettet vilkårene ved en henvendelse til Akademiet. Overhofmesteren og Akademiets inspektør kom på besøg og der blev - men nok med hjælp af en skriver eller en prokurator - udformet en ansøgning; det eneste møllerens opnåede var at få udbetalt 10 rigsdaler som tilskud til en udskiftning af en aksel og et 'kokkehjul' på vejrmøllen. Udskiftningen var sket allerede i 1751 - måske i forbindelse med indfæstningen - men Holberg havde ikke ladet 'regningen' gå til betaling, han havde *'traineret med at give Udgiftsordre'* står der - småt i stort.

Stavemåden *kokkehjul* er viderebragt efter Olrik, men kendes ikke af ODS. Dét gør derimod *koggehjul* = Kogge-hjul, et. (nu næppe br. Kog-. Moth. K233). (ænyd. koghiul; nu kun dial.) takket møllehjul; kamhjul. Esp.184.

Hæftet om Holberg og bønderne kan købes på Tersløsegaard, åbningstider se:

www.tersloesegaard.dk

Du kan downloade en **meget kort** beskrivelse af udstillingen på 2 sider fra:

holberg.nu/meget-kort-sagt.pdf

og en **kort** beskrivelse på 12 sider fra:

holberg.nu/kort-sagt.pdf

Henvisninger

På tryk:

H. G. Olrik
[Henrik Gerner Olrik 1876-1949]

Holberg som Tørvehandler,
s. 24-28 og s. 58-59 (noter)
i: *Nogle Holbergiana*, Tersløsegaard og A.F. Høst, København 1934.

Holberg og Møllerkonen,
Kronik i *Nationaltidende* 03.12.1946.

Steder at besøge, i virkeligheden og på internettet:

Historiens Hus i Ringsted:
<http://historienhus.ringsted.dk/>

Sydvestsjællands Museum - Sorø Museum:
<http://www.aabne-samlinger.dk/svm/>

Kalundborg Museum:
<http://www.kalmus.dk/>

Tadre Mølle i Elverdamsdalen:
<http://www.roskildemuseum.dk/Default.aspx?ID=116>

Frilandsmuseet i Lyngby:
<http://www.natmus.dk/sw4621.asp>

Herregårdsmuseet på Gl. Estrup:
<http://www.gammelestrup.dk/>

Danmarkshistorien:
<http://danmarkshistorien.dk/>

Historisk mad:
<http://www.historiskmad.dk/>

Byhistorie:
Om Slagelse kan findes materiale i Slagelse Leksikon på:
<http://www.slagelseleksikon.dk>

De danske købstæders historie se:
<http://www.byhistorie.dk/>

1001 fortællinger om Danmark:
<http://www.kulturarv.dk/1001fortaellinger/>

Havrebjerg:
http://www.kulturarv.dk/1001fortaellinger/da_DK/havrebjerg

Tersløsegaard:
http://www.kulturarv.dk/1001fortaellinger/da_DK/tersloesegaard

Lokalarkivet i Dianalund:
<http://www.dianalundshistorie.webbyen.dk/>

Alle kommentarer og spørgsmål til dette nummer af holberg.nu vil være velkomne.

En kontaktmulighed kan findes øverst th. [i HTML-udgaven].
